

(इंग्रजीत टंकलिखित न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद)

[१९९६] ३ एस. सी. आर. ९१२

प्रसन्न कुमार रॉय कर्माकर

विरुद्ध

पश्चिम बंगाल सरकार आणि इतर.

मार्च २६, १९९६

[न्यायमुर्ती एन. पी. सिंग आणि सुहास सी सेन.]

भारताचे संविधान, १९५० : अनुच्छेद २२६

उच्च न्यायालय - रिट अधिकारिता - जमीनदार आणि भाडेकरू यांच्यातील खाजगी वाद फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम 144 अन्वये कार्यवाही सुरू करणे-त्यानंतर रिट अधिकारक्षेत्र लागू करणे-पोलिस अहवालाच्या आधारे रिट निकाली काढणे-भाडेकरूला योग्य सुनावणी दिली गेली नाही-पोलिस अहवालाची प्रत देखील भाडेकरूला दिली गेली नाही-उच्च न्यायालयाने निर्देश दिले-वादग्रस्त आवारातून भाडेकरूला हटवणे- म्हटले रिट अधिकारक्षेत्राचा उच्च न्यायालयाने योग्य वापर केला नाही.

अपिलीय न्यायालय - दिलेले आदेश- ची अंलबजावणी.

मॅक्सिम "एक्टस क्युरी नेमिनेम प्रॅव्हिबिट"-याचा अर्थ आणि त्याची उपयुक्तता.

जमीनदार आणि भाडेकरू यांच्यातील खाजगी वादात पहिल्याने फौजदारी प्रक्रिया संहिता, 1973 च्या कलम 144 अंतर्गत कार्यकारी दंडाधिकारी यांच्या न्यायालयात कार्यवाही सुरू केली. त्यानंतर घरमालकाने अनुच्छेद 226 अंतर्गत उच्च न्यायालयात धाव घेतली ज्याने अपीलकर्ता-भाडेकरूला नोटीस न देता अंतरिम आदेश पारित केला आणि पोलिसांना आपला अहवाल दाखल करण्याचे निर्देश दिले. पोलिस अहवालाच्या आधारे घरमालकाची याचिका अखेर 30 ऑगस्ट 1993 रोजी निकाली काढण्यात आली. या आदेशाच्या आधारे, घरमालकाने पोलीस

अधिकाऱ्यांच्या मदतीने भाडेकरूला त्याच्या सदनिकेतून बेदखल केले आणि कायदानुसार योग्य मंचासमोर नेहमीच्या घरमालक भाडेकरू कार्यवाहीचा अवलंब न करता भाडेकरू परिसराचा ताबा परत मिळवला.

अपील न्यायालयाने भाडेकरूची याचिका मंजूर केली आणि 14 ऑक्टोबर 1993 रोजीच्या त्याच्या आदेशाद्वारे रिट कोर्टाचा आदेश रद्द केला. तथापि, अपील न्यायालयाच्या आदेशाच्या आधारेही अपीलकर्ता-भाडेकरू ताबा परत मिळवू शकला नाही. 14 जानेवारी, 1994 रोजी दिलेल्या आदेशानुसार, भाडेकरूने दिलासा देण्यासाठी दाखल केलेला अर्ज अपील निकाली काढल्यानंतर तो अधिकृतरीत्या कार्यान्वित झाला, या आधारावर अपिलीय न्यायालयाने फेटाळले. भाडेकरूने या न्यायालयासमोर अपील केले.

अपील निकाली काढत, या न्यायालयाने असे

म्हटले : 1. एका खाजगी वादात हस्तक्षेप करताना रिट न्यायालयाने आपल्या न्याअधिकारीतेचा भंग केला होता. त्यामुळे रिट अधिकारक्षेत्राची व्याप्ती गमावली आणि अयोग्य आणि अन्यायकारक आदेश पारित करून एक विलक्षण परिस्थिती निर्माण केली. हे सर्वात दुर्दैवी होते की न्यायालयाने फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम 144 अन्वये कारवाईत हस्तक्षेप केला ज्याची प्रत्यक्षात सुनावणी सुरू होती आणि न्यायालयाने नियम जारी न करता आणि कोणत्याही योग्य सुनावणीशिवाय अशा प्रकारे कठोर आदेश दिला. जमीनदार-भाडेकरू वादाचा निपटारा करण्यासाठी कायदाने अज्ञात असलेली प्रक्रिया स्वीकारली गेली. [916-ई; 914-एच; 915-बी-सी]

मोहन पांडे आणि इतर वि. उषा राणी राजगरिया आणि अन्य, ए. आय. आर. (1993) एस. सी. 1225, उद्धृत केले.

2. 'रिट न्यायालयाने' दिलेल्या आदेशाचा परिणाम म्हणून अपीलकर्त्याला पोलिसांनी विस्थापित केले होते. चुकीच्या आदेशाद्वारे अपीलकर्त्याला वादग्रस्त परिसराच्या ताब्यातून काढून टाकण्यात आले असल्याने, ट्रायल कोर्टाचा आदेश फिरविल्यानंतर, अपीलकर्त्याला पुन्हा त्याचा ताबा देणे हे अपील न्यायालयाचे कर्तव्य होते : अन्यथा, अपील करण्यात यशस्वी झाल्यानंतरही, अपीलकर्ता न्यायालयाने दिलेल्या आदेशाचा परिणाम म्हणून उपायाशिवाय आणि ताब्याशिवाय

राहील. Actus curiae neminem Gravabit-न्यायालयाचा निर्णय कोणत्याही व्यक्तीला पूर्वग्रहदूषित करणार नाही. त्यामुळे, 14 जानेवारी 1994 रोजी अपील न्यायालयाने दिलेला आदेश रद्द केला जातो आणि हे प्रकरण अपील न्यायालयाकडे परत पाठवले जाते, जे अपीलकर्त्याला प्रत्यक्षात ताब्यातून बेदखल करण्यात आले होते की नाही याची चौकशी करेल आणि तसे असल्यास, त्याला विवादित परिसराच्या ताब्यात परत आणेल.

[915- एच; 916-ई-एच; 917-बी-सी]

दिवाणी अपिलीय अधिकारिता : 1996 चे दिवाणी अपील क्रमांक 5099 – 5100.

कलकत्ता उच्च न्यायालयाच्या अपील क्र. 1993 चा निरंक मधील दि. 14.10.93 च्या न्यायनिर्णय आणि आदेशातून.

अपिलार्थीकरिता अशोक सेन आणि बिजन कुमार घोष.

उत्तरवादी क्रमांक 1-3 साठी ए. के. गांगुली, सोमनाथ मुखर्जी, अविजित भट्टाचार्य, कु. सरला, चंद्र (एन. पी.).

न्यायालयाचा न्यायनिर्णय यांनी दिला

न्यायमूर्ती सेन. अनुमति मंजूर.

हे एक असाधारण प्रकरण आहे. जमीनदार आणि भाडेकरू यांच्यातील खाजगी वाद रिट अधिकारक्षेत्रात घेण्यात आला आणि राज्य आणि पोलिस अधिकाऱ्यांना रिट याचिकाकर्त्याला (जमीनदाराला) वादग्रस्त परिसरात प्रवेश करण्याची आणि बाहेर पडण्याची परवानगी देण्याचे निर्देश देणारे अनिवार्य आदेश जारी करण्यात आले. या आदेशाच्या आधारे, घरमालकाने पोलीस अधिकाऱ्यांच्या मदतीने भाडेकरूला त्याच्या सदनिकेतून बेदखल केले, दुसऱ्या शब्दांत, घरमालक कायदानुसार योग्य मंचासमोर नेहमीच्या घरमालक आणि भाडेकरू कार्यवाहीतून न जाता भाडेकरू परिसराचा ताबा परत मिळवू शकला.

असे दिसते की कार्यकारी दंडाधिकाऱ्यांच्या न्यायालयात फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम 144 अन्वये कारवाई सुरू केल्यानंतर, घरमालकाने त्याच्या घटनात्मक रिट अधिकारक्षेत्राखाली उच्च न्यायालयात धाव घेतली. न्यायमूर्ती श्यामल कुमार सेन यांनी 13

ऑगस्ट 1993 रोजी आदेश पारित करून मुचीपारा पोलीस ठाण्याचे प्रभारी अधिकारी यांना 26 जुलै 1993 रोजी केलेल्या तक्रारीची चौकशी करण्याचे आणि 19 ऑगस्ट 1993 रोजी अहवाल सादर करण्याचे निर्देश दिले. भाडेकरूला कोणतीही नोटीस न देता हा एक एकतर्फी आदेश होता. 30 ऑगस्ट 1993 रोजी पोलिसांच्या अहवालाच्या आधारे रिट याचिकेचा अखेर निपटारा करण्यात आला. रॉबिन रॉय आणि त्याचा भाऊ गोविंद रॉय यांनी पहिल्या मजल्यावरील आणि परिसराचा इतर भाग जबरदस्तीने ताब्यात घेतला होता, जो राबिन रॉय यांना दिला गेला नव्हता, असा आरोप करण्यात आला होता, वादग्रस्त सदनिकेत घरमालकाचा मुक्त प्रवेश आणि प्रवेश यात भाडेकरू हस्तक्षेप करणार नाही याची खातरजमा करण्याचे निर्देश पोलीस अधिकाऱ्यांना देण्यात आले होते. आवश्यक असल्यास, अशा मुक्त प्रवेश आणि प्रवेशातील अडथळा दूर करण्याचे निर्देश पोलीस अधिकाऱ्यांना देण्यात आले. मुचीपारा पोलीस ठाण्याच्या प्रभारी अधिकाऱ्यासह सर्व पक्षांना आदेशाच्या तपशीलांच्या स्वाक्षरी केलेल्या प्रतीवर कारवाई करण्याचे निर्देश देण्यात आले होते. फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम 144 अंतर्गत कार्यवाही कशी संपली हे माहित नाही. परंतु, रिट न्यायालयाने दिलेल्या आदेशाचा परिणाम म्हणून पोलिसांनी भाडेकरूला वादग्रस्त परिसरातून बेदखल केले आणि पोलिसांच्या मदतीने घरमालक ताबडतोब ताबा परत मिळवू शकला.

न्यायालयाच्या रिट अधिकारक्षेत्राची व्याप्ती विद्वान न्यायाधीशांनी गमावली आणि तीन आठवड्यांपेक्षा कमी कालावधीत कोणत्याही प्रतिज्ञापत्राशिवाय पारित केलेल्या अयोग्य आणि अन्यायकारक आदेशामुळे एक विलक्षण परिस्थिती निर्माण झाली. 13 ऑगस्ट 1993 ते 30 ऑगस्ट 1993 दरम्यान एक रिट याचिका दाखल करण्यात आली, सुनावणीसाठी घेण्यात आली आणि शेवटी निकाली काढण्यात आली. पोलिसांच्या मदतीने एका भाडेकरूला वादग्रस्त परिसरातून बाहेर काढण्यात आले. उत्तरवादींची योग्य सुनावणी झाली नाही. पोलिस अहवालाची प्रत उत्तरवादींना देण्यात आली नाही. राज्यालाही प्रतिज्ञापत्र दाखल करण्यासाठी कोणतेही निर्देश दिले गेले नाहीत, कायदानुसार कार्यकारी दंडाधिकाऱ्यांच्या न्यायालयात कार्यवाही सुरू ठेवण्यास परवानगी का दिली गेली नाही याचे कोणतेही स्पष्टीकरण नाही. हे सर्वात दुर्दैवी होते की न्यायालयाने फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम 144 अन्वये कार्यवाहीत हस्तक्षेप केला ज्याची

प्रत्यक्षात सुनावणी सुरु होती आणि न्यायालयाने तूर्तातूर्त न्यादेश जारी न करता आणि कोणत्याही योग्य सुनावणीशिवाय अशा प्रकारे कठोर आदेश दिला. जमीनदार-भाडेकरू वाद मिटवण्यासाठी कायद्याने अज्ञात असलेली प्रक्रिया स्वीकारली गेली.

त्यानंतर जे घडले ते देखील अपीलकर्त्यासाठी अतिशय दुर्दैवी होते. 14 ऑक्टोबर 1993 रोजी अपील न्यायालयाने खालील आदेश दिला :

"माननीय ए. एम. भट्टाचार्जी, मुख्य न्यायाधीश

आणि

माननीय न्यायमूर्ती एन. के. बटव्याल.

14 ऑक्टोबर 1993.

प्रसन्ना के. रॉय कर्माकर वि.

पश्चिम बंगाल राज्य आणि इतर.

न्यायालयाने पक्षांसाठी केलेला युक्तिवाद ऐकला. हा पूर्णपणे खाजगी पक्षांमधील खाजगी वाद आहे. मोहन पांडे आणि इतर विरुद्ध उषा राणी राजगरिया आणि अन्य, ए. आय. आर. 1993 एस. सी. 1225 या प्रकरणातील सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयाच्या पार्श्वभूमीवर आम्ही पूर्णपणे समाधानी आहोत, की ज्या रिट याचिकेने या अपीलाला जन्म दिला आहे, त्यावर सुनावणी व्हायला नको होती. तसे असल्यास, आम्ही या अपीलाला परवानगी देतो आणि अपील अंतर्गत दिलेला आदेश रद्द करतो.

सर्व पक्षांनी नेहमीच्या वचनबद्धतेवर या आदेशाच्या तपशीलांच्या स्वाक्षरी केलेल्या प्रतीवर कारवाई करावी."

तथापि, या आदेशामुळे अपीलकर्त्याला ताबा परत मिळवता आला नाही. रिट न्यायालयाने पूर्णपणे खाजगी वादात हस्तक्षेप केला होता आणि त्याच्या आदेशाचा परिणाम म्हणून अपीलकर्त्याला पोलिसांनी बेदखल केले होते या वस्तुस्थितीकडे अपील न्यायालयाने दुर्लक्ष केले.

त्यामुळे आवश्यक दिलासा मिळावा यासाठी अपील न्यायालयात आणखी एक अर्ज करण्यात आला. 14 जानेवारी 1994 रोजी अपील न्यायालयाने पुढील आदेश दिला.

"अपील आधीच निकाली काढण्यात आले आहे आणि त्यानुसार आम्ही *fanctus officio* बनलो आहोत. त्यामुळे हा अर्ज यापुढे स्वीकारला जाऊ शकत नाही आणि नाकारला जातो."

अपील न्यायालयाने 14 ऑक्टोबर 1993 आणि 14 जानेवारी 1994 रोजी दिलेल्या दोन आदेशांमुळे अपीलकर्त्याला कोणताही दिलासा मिळाला नाही, जरी त्याचे अपील मंजूर करण्यात आले आणि अपील अंतर्गत दिलेला आदेश रद्द करण्यात आला. रिट न्यायालयाने दिलेल्या आदेशामुळे बेदखल झालेल्या अपीलकर्त्याला रिट कोर्टाचा आदेश रद्द केल्यानंतर परत ताब्यात घ्यावे लागले या वस्तुस्थितीकडे अपील न्यायालयाने दुर्लक्ष केले.

येथे नमूद केले जाऊ शकते की विशेष परवानगी याचिका पूर्वनियोजितपणे फेटाळण्यात आली होती, परंतु नंतर अपीलकर्त्याने केलेल्या अर्जावर ती पुनर्संचयित करण्यात आली. प्रतिवादींच्या वतीने हजर झालेल्या श्री. गांगुली यांनी पारित केलेल्या असाधारण आणि अन्यायकारक एकतर्फी आदेशांचे समर्थन करण्याचा प्रयत्न केला नाही. खरे तर, एका खाजगी वादात हस्तक्षेप करताना रिट न्यायालयाने आपल्या अधिकारक्षेत्राचा भंग केल्याचे त्यांनी प्रामाणिकपणे मान्य केले. चुकीच्या आदेशाद्वारे अपीलकर्त्याला वादग्रस्त परिसराच्या ताब्यातून काढून टाकण्यात आले असल्याने, ट्रायल कोर्टाचा आदेश उलटवल्यानंतर, अपीलकर्त्याला परत ताब्यात घेणे हे अपील न्यायालयाचे कर्तव्य होते, या प्रस्तावावरही त्यांनी गंभीरपणे आक्षेप घेतला नाही. बाजूला ठेवलेल्या आदेशानुसार पोलिसांच्या मदतीने अपीलकर्त्याला वादग्रस्त परिसरातून बाहेर काढले गेले असते, तर आवश्यक असल्यास पोलिसांच्या मदतीने त्याला ताबा परत मिळायला हवा होता. अन्यथा, अपीलात यशस्वी झाल्यानंतरही, अपीलकर्ता उपायाविना राहिल आणि ट्रायल कोर्टाने दिलेल्या आदेशामुळे त्याच्या ताब्यात जाणार नाही. न्यायालयाची कृती कोणत्याही व्यक्तीला पूर्वग्रहदूषित करणार नाही. 30 ऑगस्ट 1993 रोजी आदेश पारित होण्यापूर्वीची स्थिती कायम राखणे हे अपील न्यायालयाचे कर्तव्य होते.

श्री. गांगुली यांनी मात्र असा युक्तिवाद केला आहे की अपीलकर्त्याच्या नावाने अपील केले जात आहे, जो आता स्वारस्य असलेला पक्ष नाही. अपीलकर्त्याच्या वतीने हजर झालेल्या श्री. सेन यांनी या प्रस्तावाचा गंभीरपणे विरोध केला आहे. या टप्प्यावर आम्ही या वादात जाण्यास इच्छुक

नाही. जर अपीलकर्त्याला न्यायालयाच्या आदेशाद्वारे बेदखल केले गेले असेल, जे अपील न्यायालयाने पलटविले असेल, जसे की या प्रकरणातील स्थिती आहे, तर त्याचा ताबा परत मिळवणे आवश्यक आहे.

उपरोक्त बाबी लक्षात घेता, अपील न्यायालयाने 14 जानेवारी 1994 रोजी दिलेला आदेश रद्द केला आहे आणि आम्ही हे प्रकरण अपील न्यायालयात परत पाठवतो. ३०.०८.१९९३ ला दिलेल्या आदेशाच्या बळावर ताब्यातून बेदखल करण्यात आलेली व्यक्ती प्रसन्ना कुमार रॉय कर्माकर होती की नाही याची चौकशी करण्याचे निर्देश अपील न्यायालय देईल आणि तसे असल्यास, प्रसन्ना कुमार रॉय कर्माकर यांना वादग्रस्त परिसराच्या ताब्यात परत आणले जाईल. कोणताही आदेश पारित करण्यापूर्वी न्यायालयाने अपीलकर्ता प्रसन्ना कुमार रॉय कर्माकर याची खरी ओळख आणि इच्छा याबद्दल स्वतःला संतुष्ट केले पाहिजे. आवश्यक असल्यास, न्यायालय प्रसन्ना कुमार रॉय कर्माकर यांना न्यायालयात वैयक्तिकरित्या हजर राहण्याचे निर्देश देईल.

तथ्यांची खातरजमा केल्यानंतर आणि कायदानुसार न्यायाच्या हितासाठी असा आदेश देण्यास अपील न्यायालयाला स्वातंत्र्य असेल. उत्तरवादी, जे या प्रकरणातील रिट याचिकाकर्ते होते, ते अंदाजित खर्च रु. 1, 000/- अपीलकर्त्याला प्रदान करेल.

टी. एन. ऐ.

अपील निकाली काढण्यात आली.

अस्वीकरण

"या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याचा / तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहिल आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार नाही. तसेच, इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबाजवणीकरिता वैध मानला जाईल."